

ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ

ГОНЧАР ТЕТЯНА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 343.224.1(477)(043.3)

**НЕПОВНОЛІТНІЙ ЯК СУБ'ЄКТ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОМ УКРАЇНИ**

**Спеціальність: 12.00.08. – кримінальне право і кримінологія;
кримінально-виконавче право**

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Одеса – 2005

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Одеському національному університеті ім. І.І. Мечникова Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник доктор юридичних наук, професор
СТРЕЛЬЦОВ Євген Львович,
Одеський національний університет
ім. І.І. Мечникова,
проректор з навчальної роботи

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
ГЛУШКОВ Валерій Олександрович,
Рада Національної безпеки і оборони України,
державний експерт

кандидат юридичних наук, доцент
СОТУЛА Олександр Сергійович,
Херсонський юридичний інститут
Національного університету внутрішніх
справ, доцент кафедри кримінального права
і процесу

Провідна установа Національна академія внутрішніх справ України,
кафедра кримінального права (м. Київ).

Захист відбудеться "19" Березня 2005 р. о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.01 Одеської національної юридичної академії за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

З дисертацією можна ознайомитись в науковій бібліотеці Одеської національної юридичної академії за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий "14" березня 2005 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Біла Л.Р.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. У ч. 1 ст. 2 КК України визначається, що єдиною достатньою підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого Кримінальним кодексом України. У доктрині кримінального права загальноновизнано поділ складу злочину на чотири елементи: об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єкт, суб'єктивну сторону. Відсутність одного із цих елементів або однієї з обов'язкових ознак цих елементів виключає можливе притягнення особи до кримінальної відповідальності. Безумовно, всі елементи складу є рівними у своєму загальнозмістовому визначенні. Але, на нашу думку, все ж основним елементом складу злочину слід визнати суб'єкт. Саме протиправна поведінка фізичної, осудної особи, яка досягла віку кримінальної відповідальності, і є підставою для виникнення кримінально-правових відносин. Аналіз цієї проблеми може здійснюватися за традиційним і за новими напрямками. Такі дослідження вже з'являються як в кримінально-правовій, так і в суміжних галузях науки. В їх основі – спроби виділити окремі соціальні, вікові та інші ознаки, аналіз яких дає додаткові можливості для більш детального вивчення суб'єкта складу злочину. Нові підходи до вивчення цієї проблеми вимагають окремого наукового аналізу впливу психофізіологічних та інших особливостей неповнолітнього на можливість визнаватися суб'єктом кримінальної відповідальності.

Актуальність теми дисертації додатково обумовлюється необхідністю такого наукового дослідження норм чинного Кримінального кодексу України, прийнятого 5 квітня 2001 р., що вступив у дію з 1 вересня 2001 р. У ньому вперше передбачено самостійний Розділ XV Загальної частини, присвячений особливостям кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх. Тому у дисертаційному дослідженні неповнолітній розглядається як особливий суб'єкт кримінальної відповідальності. Проблема визнання неповнолітнього суб'єктом кримінально-правових відносин досліджується не тільки юристами, але і педагогами, психологами, психіатрами, філософами та іншими фахівцями, тому що вирішити її у межах лише однієї науки неможливо. Особливо це стосується необхідності врахування досягнень психологічної та психіатричної наук, педагогіки у законодавчій та правозастосовчій діяльності, бо юристи не володіють необхідними спеціальними знаннями, які, між тим, мають важливе значення у вирішенні питання про осудність, обмежену осудність, вікову незрілість деяких неповнолітніх, які вчинили суспільно небезпечне діяння, передбачене Кримінальним кодексом України. Саме ці питання, при постійних наукових

спробах вирішення деяких з них, залишаються невирішеними у нормах Кримінального кодексу України. Ось чому багато з них є дискусійними, тлумачаться неоднозначно і вимагають не тільки подальшого вивчення, але й нових підходів до їх розв'язання.

Теоретичною основою дисертаційного дослідження є фундаментальні наукові положення загальної теорії кримінального права, праці як сучасних українських та зарубіжних фахівців, так і науковців колишнього СРСР, а саме: Ю.П. Аленіна, Ю.А. Антоняна, З.А. Астемірова, М.М. Бабаєва, О.М. Бандурки, Ю.В. Бауліна, Ю.С. Богомяткова, Є.В. Болдирева, В.М. Бородіна, В.М. Бурдіна, Л.П. Брич, В.О. Владимірова, Г.С. Гавєрова, В. О. Глушкова, А.І. Долгової, В.П. Ємельянова, К.Є. Ігошева, С.В. Ківалова, О.М. Костенка, Л.М. Кривоченко, В.М. Кудрявцева, Н.Ф. Кузнецової, Г.О. Левицького, А.Є. Лічка, М.С. Магаріна, Д.І. Майєра, В.К. Матвійчука, В.Ф. Мельника, Г.М. Мінковського, Н.А. Мирошніченко, В.Ф. Мороза, В.О. Навроцького, В.С. Орлова, В.Г. Павлова, Т.М. Приходько, В.І. Розенка, М.О. Скрябіна, В.В. Сташиса, Є.Л. Стрельцова, В.Я. Тація, В.І. Терентьєва, В.М. Трубникова, А.П. Тузова, В.О. Тулякова, В.В. Устименка, О.І. Чернишова, Я.М. Шевченко, А.О. Ярового та ін. Використовувалися також дослідження, присвячені асоціальній поведінці дітей та підлітків, здійснені відомими вченими-юристами кінця ХІХ – початку ХХ століття: О.М. Богдановським, Л.М. Василевським, О.Ф. Кистяковським, В.І. Куфаєвим, П. І. Люблінським, М.С. Таганцевим та ін.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження здійснено в межах виконання Комплексної програми профілактики злочинності на 2001–2005 рр., затвердженої Указом Президента України від 25 грудня 2000 р. № 1376/2000; Указу Президента України від 18 лютого 2002 р. № 143 “Про заходи щодо подальшого зміцнення правопорядку, охорони прав і свобод громадян”; окремої теми кафедри кримінального права, кримінального процесу і криміналістики Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова (реєстраційний номер 207/125–18 від 29 січня 2001 р.); спільної з біологічним факультетом цього ж університету теми “Розробка наукових основ та методів реабілітації дітей із патологією нервової системи (у тому числі правопорушників)” (реєстраційний номер 207/125–18 від 29 січня 2001 р.).

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційного дослідження є аналіз проблеми визначення неповнолітнього суб'єктом відповідальності за кримінальним правом України і розробка на цій основі обґрунтованих рекомендацій щодо вдосконалення кримінального, кримінально-процесуального, кримінально-виконавчого законодавства України. Досягнення

цієї мети відбувалося шляхом наукового аналізу ознак суб'єкта складу злочину, особливостей кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх.

Мета дослідження зумовила постановку і вирішення таких задач:

дослідження становлення кримінального законодавства України щодо відповідальності та покарання неповнолітніх;

визначення обов'язкових ознак суб'єкта злочину; психофізіологічних особливостей неповнолітніх, обумовлених віком, і розкриття їх значення для кримінального права і кримінального законодавства України;

розкриття змісту хронологічного та психологічного віку й обґрунтування необхідності його врахування при вирішенні питання про притягнення неповнолітнього до кримінальної відповідальності;

проведення аналізу особливостей кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх, їх значення для попередження злочинів неповнолітніх;

формулювання й обґрунтування необхідності досягнення щодо неповнолітніх, перш за все, мети перевиховання та виправлення шляхом застосування примусових заходів виховного характеру;

розробка й обґрунтування пропозицій щодо удосконалення кримінального, кримінально-процесуального, кримінально-виконавчого законодавства України стосовно впливу психологічного віку неповнолітнього на можливість бути суб'єктом злочину і особливостей кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх.

Об'єктом дослідження є комплекс відносин, що виникають у разі вчинення неповнолітнім суспільно небезпечного діяння, передбаченого чинним Кримінальним кодексом України як злочин.

Предметом дослідження є неповнолітній як суб'єкт відповідальності за кримінальним правом України.

Методи дослідження. В процесі роботи використовувались фундаментальні положення філософської науки, а також такі методи наукового дослідження: 1) історичний – для аналізу становлення інституту “суб'єкт злочину” і особливостей кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх; 2) порівняльно-правовий – для дослідження відповідних кримінально-правових норм у різні періоди розвитку кримінального законодавства та права України; 3) формально-догматичний – для тлумачення термінів, інститутів, передбачених у відповідних нормах кримінального, кримінально-процесуального і кримінально-виконавчого законодавства України; 4) системно-структурний – для встановлення особливостей досліджуваних інститутів і з'ясування їх відмінностей; 5) конкретно-соціологічний – для розробки профілактичних заходів щодо попередження злочинності неповнолітніх. У зв'язку з тим, що проблема визначення особливостей кримінальної відповідальності та

покарання неповнолітніх досліджується кількома науками, для вдосконалення чинного кримінального, кримінально-процесуального і кримінально-виконавчого законодавства України при написанні дисертації були використані роботи психологів, психіатрів та інших фахівців.

Емпіричною базою досліджень є: офіційні статистичні дані Верховного Суду України про злочинність неповнолітніх; матеріали Кримінальної міліції у справах неповнолітніх УМВС України в Одеській області; аналіз соціальної поведінки і особистих справ малолітніх та неповнолітніх правопорушників, які утримуються у Фонтанській школі соціальної реабілітації, яка знаходиться у с. Фонтанка Одеської області; матеріали проведених з ними індивідуальних бесід. Всього таким чином було опрацьовано 140 особистих справ.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим комплексним науковим дослідженням, в якому на підставі аналізу положень загальної теорії держави і права, конституційного, кримінального, кримінально-процесуального, кримінально-виконавчого законодавства України та зарубіжних країн, порівняльно-правового аналізу нормативно-правових актів України, наукових досліджень з кримінального, кримінально-процесуального, кримінально-виконавчого права України, педагогіки, психології, судової психіатрії неповнолітній розглядається як особливий суб'єкт кримінальної відповідальності. Проаналізовано психофізіологічні особливості неповнолітніх, у тому числі і правопорушників, особливості їх кримінальної відповідальності та покарання. У ході проведеного дослідження сформульовано ряд нових наукових положень та висновків:

з нових позицій визначено, що становлення кримінального законодавства України про відповідальність та покарання неповнолітніх мало у своєму розвитку поступово-змінний характер, що залежало від загальної соціально-економічної і політичної ситуації в державі, рівня моральності, стану злочинності неповнолітніх тощо, у зв'язку з чим обрані кримінально-правові заходи щодо неповнолітніх мали неоднаковий характер;

дістала подальшого розвитку диференціація обов'язкових ознак суб'єкта злочину з урахуванням психофізіологічних особливостей, обумовлених віком неповнолітнього;

обґрунтована необхідність вдосконалити поняття "осудність" як здатність особи усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпеку вчиненого діяння (дії або бездіяльності) та керувати ним;

набуло подальшого розвитку положення про те, що неповнолітній, який вчинив суспільно небезпечне діяння, передбачене Кримінальним кодексом України, не завжди може визнаватися суб'єктом злочину;

удосконалена теза про необхідність передбачити у Кримінальному кодексі України норми, відповідно до якої суд у кожному випадку вчинення злочину

неповнолітнім повинен розглядати наявність підстав для застосування відносно нього перш за все примусових заходів виховного характеру;

по-новому сформульовані певні види примусових заходів виховного характеру;

набуло подальшого розвитку обґрунтування того, що деякі види покарань ніколи не можуть бути застосовані до неповнолітніх, а ті, що застосовуються і до повнолітніх, і до неповнолітніх, відносно останніх мають певні особливості та обмеження;

запропоновано передбачити у чинному Кримінально-виконавчому кодексі України спеціальної виховної установи для обмежено осудних неповнолітніх з обов'язковою наявністю у ній педагогів-реабілітологів, спеціалістів у галузі юнацької психології (психолога, педагога) і психіатрії та інших необхідних фахівців.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що положення, висновки та пропозиції дослідження:

- у науково-дослідній сфері – доповнюють теоретичні розробки кримінально-правового напрямку і можуть бути використані для подальшого удосконалення чинного кримінального, кримінально-процесуального, кримінально-виконавчого законодавства України;

- у правотворчій роботі – можуть бути використані при внесенні змін і доповнень до Кримінального, Кримінально-процесуального, Кримінально-виконавчого кодексів України;

- у правозастосовчій діяльності – сприятимуть більш ефективній діяльності правоохоронних органів у ході захисту прав і свобод неповнолітніх при виникненні кримінально-правових відносин;

- у навчальному процесі – можуть бути використані при підготовці підручників і навчальних посібників з дисципліни “Кримінальне право України”, а також у процесі викладання курсу та спецкурсів з кримінального права.

Апробація результатів дисертації. Дисертація виконана і обговорена на кафедрі кримінального права, кримінального процесу і криміналістики Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова. Результати дослідження доповідались на двох конференціях професорсько-викладацького складу Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова; на міжнародній конференції-семінарі “Образование как социальный инструмент устойчивого развития общества и управления качеством жизни: новые модели и технологии” (Одеса, січень 2002 р.); на міжвузівській конференції “Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики” (Одеса, березень 2003 р.) (з публікацією); на науково-практичній конференції “Кримінальний кодекс України 2001 р. (проблеми, перспективи та шляхи вдосконалення кримінального законодавства)” (Львів, квітень 2003 р.); на науково-

практичній конференції “Феномен жорстокого поводження з дітьми. Стан. Проблеми. Шляхи розв’язання” (Одеса, квітень 2004 р.) (з публікацією); на науковому семінарі “Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх: проблеми теорії та практики” (Одеса, листопад 2004 р.).

Публікації. Основні теоретичні та практичні висновки, положення дисертації викладені у семи статтях, з яких п’ять опубліковано у фахових виданнях, затверджених ВАК України.

Структура роботи. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, що включають вісім підрозділів, висновку, списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації – 211 сторінок, в тому числі список використаних джерел викладений на 17 сторінках (203 найменування).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дисертації, її зв’язок з науковими програмами, планами і темами, охарактеризований ступінь наукової розробки теми, визначені мета, задачі, об’єкт і предмет дисертаційного дослідження, розкрито наукову новизну одержаних результатів, їх практичне значення, надано відомості про апробацію, структуру та обсяг роботи.

Перший розділ “Розвиток кримінального законодавства України про відповідальність і покарання неповнолітніх” складається з двох підрозділів, присвячених аналізу, по-перше, основних законодавчих кримінально-правових актів України у різні періоди розвитку; по-друге, історії розвитку і характеристики функцій установ у справах неповнолітніх, основним напрямком діяльності яких було попередження правопорушень неповнолітніх, у тому числі злочинів.

У підрозділі 1.1. “Становлення кримінального законодавства України про відповідальність та покарання неповнолітніх” розглянуті основні етапи розвитку вітчизняного законодавства стосовно особливостей кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх.

Кримінальне законодавство України до прийняття чинного Кримінального кодексу України 2001 р. не передбачало спеціального розділу, присвяченого особливостям кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх. Ця проблема розглядалася у доктрині кримінального права. Щодо кримінального законодавства, то у відповідних главах кримінального закону визначався вік кримінальної відповідальності та деякі особливості стосовно видів покарання та його відбування неповнолітніми.

Протягом свого розвитку кримінальне законодавство України по-різному встановлювало вік кримінальної відповідальності та види покарань щодо неповнолітніх злочинців. Було з’ясовано, що кримінальне законодавство

України у своєму розвитку, на наш погляд, пройшло декілька етапів: а) давньоруське світське законодавство; б) кримінальне законодавство Російської імперії (з другої половини XVII до початку XX ст.); в) кримінальне законодавство СРСР та УРСР (з початку 20-х до середини 30-х років XX ст.); г) кримінальне законодавство СРСР та УРСР (з середини 30-х до кінця 50-х років XX ст.); д) кримінальне законодавство УРСР з початку 60-х років до прийняття Кримінального кодексу України 2001 р. За основу аналізу кримінального законодавства України про відповідальність та покарання неповнолітніх було взято історико-хронологічний аспект з урахуванням курсу держави відносно неповнолітніх, який залежав від стану злочинності неповнолітніх.

У підрозділі 1.2. “Формування і функції системи установ у справах неповнолітніх правопорушників” вказується на послідовне формування системи установ у справах неповнолітніх, основною метою яких було подолання дитячої безпритульності та бездоглядності як головних причин правопорушень неповнолітніх; розглядаються правова природа, функції деяких із цих установ. Мережа установ для неповнолітніх правопорушників (за термінологією того періоду – морально-дефективних дітей) почала формуватися в Україні з 1918 року. Вона складалася з: судів у справах неповнолітніх, комісій у справах неповнолітніх, дитячої соціальної інспекції, обслідувачів-вихователів, колекторів, сностережно-розподільних пунктів, рад захисту дітей, громадських вихователів тощо.

Стверджується, що історичний досвід існування установ, метою діяльності яких було попередження бездоглядності, безпритульності та правопорушень, свідчить про необхідність відновлення діяльності деяких з них. Зазначається, по-перше, на необхідності створення судів для неповнолітніх або на запровадженні посади судді у справах неповнолітніх у складі загальних судів, як це передбачено Законом України “Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх” від 24 січня 1995 р.; по-друге, на необхідності запровадження при загальних судах посади судових вихователів, як це передбачено зазначеним Законом, але ця посада не запроваджується у судах, що значно знижує ефективність роботи судів щодо попередження злочинності неповнолітніх.

Робиться висновок, що у цілому становлення кримінального законодавства України про відповідальність та покарання неповнолітніх було поступово-змінним, нецілеспрямованим у своєму розвитку. У зв'язку з цим обрані державою кримінально-правові заходи примусового впливу на неповнолітніх мали досить різну спрямованість. Закріплення у чинному Кримінальному кодексі України 2001 р. самостійного розділу, присвяченого особливостям відповідальності та покарання неповнолітніх, створює

необхідну правову базу для цілеспрямованого і більш детального аналізу та розв'язання цієї проблеми.

Другий розділ “Неповнолітній як суб’єкт кримінально-правових відносин” складається із трьох підрозділів, у яких йдеться про юридичні ознаки суб’єкта злочину за чинним Кримінальним кодексом України і доктриною кримінального права з урахуванням психофізіологічних особливостей неповнолітньої особи, що вчинила злочин.

У підрозділі 2.1. “Юридична природа осудності” вказується, що питання про можливість бути суб’єктом злочину, та як наслідок – суб’єктом кримінальної відповідальності, вирішується в рамках кримінально-правових відносин. Визначається, що у процесі реалізації кримінальної відповідальності саме ознаки суб’єкта злочину виступають підставою для її диференціації. Однією з таких ознак, як відомо, є вік особи, яка вчинила злочин. Але неповнолітній внаслідок особливостей психофізіологічного розвитку, обумовлених віком, потребує особливої уваги при вирішенні питання про можливість бути суб’єктом злочину та суб’єктом кримінальної відповідальності.

Розглянуто зміст поняття осудності у доктрині кримінального права та у законодавстві. На відміну від неосудності, критерії якої чітко формувалися у Кримінальному кодексі протягом історичного розвитку кримінального законодавства України, осудність розглядалася як зрозуміла вимога, якої слід додержуватися при притягненні винної особи до кримінальної відповідальності. Підтримується точка зору про те, що осудність не можна розглядати як антипод неосудності, тому що це самостійний інститут кримінального права. Аналізуючи відповідні положення цього кодексу, вказується на те, що у ч. 1 ст. 19 визначено поняття повної осудності, а у ст. 20 закріплено поняття обмеженої осудності, тому можливо зробити висновок, що обмежена осудність є видом осудності, яка характеризує з юридичної точки зору нездатність особи, через наявність у неї психічного розладу, під час вчинення злочину повною мірою усвідомлювати свої дії/бездіяльність та/або керувати ними, тому що психічне захворювання обмежує її інтелектуально-вольові можливості. Але така особа підлягає кримінальній відповідальності та покаранню на загальних підставах із можливістю застосування поряд із покаранням примусових заходів медичного характеру. Охарактеризовані психічні розлади, що не виключають осудності, які найчастіше зустрічаються серед неповнолітніх, які вчинили злочин.

У підрозділі 2.2 “Деякі проблеми осудності неповнолітніх” вказується на те, що у процесі розвитку вітчизняне кримінальне законодавство ніколи не встановлювало особливих критеріїв осудності неповнолітніх, які вчинили

суспільно небезпечні діяння, а завжди зважало на те, що неповнолітні (як і повнолітні) можуть бути визнані неосудними лише у разі наявності психічних захворювань, через які вони втратили здатність усвідомлювати свої дії або керувати своїми вчинками.

У чинному Кримінальному кодексі України також не передбачено положення щодо особливостей юридичної оцінки суспільно небезпечного діяння неповнолітнього, який під час його вчинення внаслідок відставання у психічному розвитку досяг віку кримінальної відповідальності лише формально (тобто досяг хронологічного/паспортного віку). Досконало розглянуто різні точки зору фахівців з цієї проблеми і відповідні норми зарубіжного кримінального законодавства, зроблено висновок про необхідність закріплення у чинному Кримінальному кодексі України норми, відповідно до якої неповнолітні із відставанням у психічному розвитку, що вчинили суспільно небезпечне діяння та хронологічний вік яких не співпадає із психологічним, не підлягають кримінальній відповідальності, а повинні направлятися до центрів медико-соціальної реабілітації. У зв'язку з цим пропонується ввести поняття "вікова незрілість". Щоб констатувати у неповнолітнього відставання у психічному розвитку, потрібні спеціальні знання, тому очевидною є необхідність призначення комплексної психолого-психіатричної експертизи при встановленні психічного стану неповнолітнього. Важливим об'єктом дослідження при цьому мають бути матеріали справи, в якій повинні бути зібрані дані про соціально-економічний статус сім'ї підлітка, психологічний клімат у сім'ї та класі, особливості батьківського виховання, особливості навчальницької діяльності, стиль поведінки підлітка, статус його у групі тощо.

У підрозділі 2.3 "*Вікові особливості неповнолітнього*" розглядається зміст таких термінів, що вживаються у чинному Кримінальному кодексі та мають різне смислове навантаження: "малолітній", "неповнолітній", "особа, яка до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, вчинила суспільно небезпечне діяння", "вік", "вік кримінальної відповідальності".

Вказується, що у психологічній науці поряд із хронологічним віком розрізняють біологічний, соціальний та психологічний вік, тому в дисертації розглядається зміст цих понять та зазначається, що досягнення хронологічного віку підлітком-правопорушником є недостатньою підставою для визначення того, чи він був здатний критично ставитися до вчиненого діяння та притягнення його до кримінальної відповідальності. Особливо це положення стосується неповнолітніх із відставанням у психічному розвитку. У цьому разі потрібно вирішувати питання про здатність такого неповнолітнього бути суб'єктом злочину. Тому важливе правове значення у кримінальному праві має психологічний вік та необхідність встановлення

такого віку у випадках, коли психічний розвиток неповнолітнього, який вчинив суспільно небезпечне діяння, суттєво відхиляється від вікових закономірностей та тягне психічне (розумове та особисте) відставання.

Робиться висновок, що законодавець цілком виважено обрав диференційований підхід щодо кримінальної відповідальності неповнолітніх з урахуванням положень психології, яка визначила особливості, що притаманні неповнолітнім на певному етапі їхнього фізичного та духовного розвитку. Так, малолітні (особи до 14 років) за рівнем свого фізичного та соціально-психологічного розвитку не можуть бути визнані суб'єктами злочину. У разі вчинення ними суспільно небезпечних діянь суд застосовує відносно них примусові заходи виховного характеру, види яких передбачені у ч. 2 ст. 105 КК України. Неповнолітні, що вчинили злочин у віці 14–15 років, підлягають кримінальній відповідальності тільки у разі вчинення злочинів, передбачених у ч. 2 ст. 22 КК України. Неповнолітні у віці 16–18 років, підлягають відповідальності у разі вчинення будь-якого злочину, склад якого передбачений в Особливій частині Кримінального кодексу України. Але вони ще не досягли повної соціальної зрілості, і це повинен враховувати суд, притягуючи до кримінальної відповідальності неповнолітніх.

Третій розділ **“Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх за чинним Кримінальним кодексом України”** складається із трьох підрозділів, в яких досліджуються норми кримінального, кримінально-процесуального та кримінально-виконавчого законодавства України про особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх, вказується на перспективи їхнього розвитку.

У підрозділі 3.1. **“Особливості кримінальної відповідальності та звільнення від неї неповнолітніх”** визначається, що особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх передбачені не тільки в нормах Розділу XV Загальної частини Кримінального кодексу України. Доводиться, що такі норми закріплені і в інших розділах Загальної частини цього ж кодексу, наприклад, норми про вік кримінальної відповідальності (ст. 22 КК України); про неможливість застосування до неповнолітніх деяких видів покарання (стст. 61, 64 КК України); про неповноліття як обставину, яка пом'якшує покарання (п. 3 ч. 1 ст. 66 КК України) тощо. Робиться висновок, що законодавець не виділяє особливих підстав притягнення неповнолітніх до кримінальної відповідальності, вони є загальними для всіх осудних осіб, що досягли певного віку та вчинили злочин, а особливості стосуються лише диференціації злочинів відносно віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність неповнолітніх. Підкреслюється, що чинний Кримінальний кодекс України передбачає певні положення, в яких проявляється гуманістичний підхід до вирішення питань, пов'язаних із кримінальною

відповідальністю неповнолітніх. Зокрема, у разі вчинення злочину невеликої тяжкості неповнолітній може бути взагалі звільнений від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ч. 1 ст. 97 КК України). Докладно розглядається правова природа цього інституту, підстави його застосування до осіб, які не досягли віку кримінальної відповідальності та неповнолітніх. Примусові заходи виховного характеру є формою реалізації кримінальної відповідальності тільки щодо неповнолітніх, які досягли віку кримінальної відповідальності та були звільнені від покарання. Щодо осіб, які не досягли віку кримінальної відповідальності, вони є заходом соціального захисту суспільства від протиправних посягань, тому ці заходи не можуть бути застосовані до таких осіб із звільненням від кримінальної відповідальності, бо вони не визнаються суб'єктом складу злочину взагалі.

В роботі обґрунтовується поділ видів звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності на: загальні, які передбачені у Розділі IX Загальної частини Кримінального кодексу України; особливі, що визначені у Розділі XV тієї ж частини, та спеціальні види, які передбачені в деяких нормах Особливої частини Кримінального кодексу України, наприклад, ч. 2 ст. 111; ч. 2 ст. 114 тощо. Неповнолітні можуть бути звільнені від кримінальної відповідальності як за наявності загальних, так і особливих або спеціальних підстав. Робиться висновок, що саме застосування примусових заходів виховного характеру, у деяких випадках, є більш ефективним видом звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності.

У підрозділі 3.2. "Характеристика системи покарань та особливості їх призначення щодо неповнолітніх" доводиться, що у чинному Кримінальному кодексі України передбачено дві системи покарань, які сконструйовані з урахуванням віку суб'єкта кримінальної відповідальності. Так, у ст. 51 КК України передбачена система покарань для повнолітніх засуджених, у ст. 98 КК – для неповнолітніх.

Система покарань щодо неповнолітніх має певні особливості. Із дванадцяти видів покарань, передбачених у ст. 51 КК, до неповнолітніх як основні можуть бути застосовані лише такі: штраф; громадські роботи; виправні роботи; арешт; позбавлення волі на певний строк. Додатковими покараннями, що можуть застосовуватися до неповнолітніх, є: штраф та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Докладно розглянуто кожний вид покарання.

Зроблено висновок про те, що чинним Кримінальним кодексом України передбачено більш м'яке і гуманне покарання для неповнолітніх осіб, які вчинили злочин невеликої або середньої тяжкості вперше, і стало суворішим

для тих, хто вчинив особливо тяжкий злочин, поєднаний з умисним позбавленням життя людини. Доведено, що застосування такого виду покарання, як позбавлення волі на певний строк, не може бути “звичайною” мірою, а повинно мати виключний характер, але його максимальний строк не повинен бути однаковим для повнолітніх і неповнолітніх злочинців. Вказується на те, що при призначенні покарання неповнолітнім суд повинен враховувати більш широке коло обставин, які передбачені у Кримінальному кодексі України, у главі 36 Кримінально-процесуального кодексу України “Проведення в справах про злочини неповнолітніх” і роз’яснені у Постановках Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2004 р. №2 “Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочину чи іншу антигромадську діяльність” та від 16 квітня 2004 р. № 5 “Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх”. Розглядається концепція відновлюючого правосуддя щодо неповнолітніх, яка пропонується деякими науковцями як альтернатива чинному правосуддю.

У підрозділі 3.3. “Особливості звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування” розкривається правова природа інституту звільнення від покарання та його відбування. Вказується на те, що звільнення від покарання та його відбування – самостійний кримінально-правовий інститут, в якому найбільшою мірою знайшли своє відображення принципи гуманізму та економії заходів кримінальної репресії. Сутність зазначеного інституту виявляється у встановленні в кримінальному законі вичерпного переліку підстав, за наявності яких особа може бути (а в деяких випадках повинна бути) звільнена: 1) від покарання за вчинений злочин; 2) від реального відбування покарання, призначеного вироком суду, або 3) достроково від подальшого відбування частково відбутого засудженим покарання, призначеного вироком суду. Звільнення від покарання або від відбування покарання особи, що вчинила злочин, відноситься до компетенції суду, крім звільнення від покарання на підставі Закону про амністію. Зроблено висновок про те, що загальні види звільнення від відбування покарання передбачені у Розділі XII Загальної частини Кримінального кодексу України. Особливості застосування загальних видів звільнення від відбування покарання щодо неповнолітніх закріплені у Розділі XV Загальної частини Кримінального кодексу України, згідно з якими неповнолітнім надаються більш “пільгові”, ніж повнолітнім, можливості звільнення від відбування покарання, погашення та зняття судимості. Докладно проаналізовано кожен вид звільнення від відбування покарання та робиться висновок про те, що звільнення від відбування

покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру може бути застосоване лише до неповнолітніх та є більш ефективним видом звільнення неповнолітнього від покарання.

Стверджується, що наявність у чинному Кримінальному кодексі України самостійного розділу, який передбачає особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх, дозволить суду сконцентрувати більше уваги на питаннях диференціації та індивідуалізації кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх з урахуванням їх психофізичного розвитку та інших особливостей.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і нормативний аналіз наукової проблеми визнання неповнолітнього особливим суб'єктом кримінальної відповідальності, що обумовлено рівнем його психофізіологічного розвитку. Результати здійсненого дисертаційного дослідження дали змогу сформулювати пропозиції щодо вдосконалення кримінального, кримінально-процесуального, кримінально-виконавчого законодавства України:

І. У чинному Кримінальному кодексі України такі зміни можуть проводитися за декількома напрямками, в яких пропонується:

– доповнити Кримінальний кодекс України новими кримінально-правовими нормами:

“Стаття 18¹. Неповнолітня особа

Неповнолітньою вважається особа, яка під час вчинення злочину досягла 14-річного віку, але не досягла 18-річного віку”.

“Стаття 19. Осудність

Осудною визнається особа, яка під час вчинення злочину могла усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпеку вчиненого діяння (дії або бездіяльності) та була здатна керувати ним”.

“Стаття 22¹. Особи, які не підлягають кримінальній відповідальності (Вікова незрілість)

1. Не підлягають кримінальній відповідальності неповнолітні, які досягли віку кримінальної відповідальності, передбаченого ст. 22 КК України, але внаслідок відставання у психічному розвитку під час вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого Кримінальним кодексом України, не були здатні критично ставитися до вчиненого діяння. Такі неповнолітні можуть бути направлені судом до центрів медико-соціальної реабілітації.

2. Здатність неповнолітнього критично ставитися до свого діяння визначається комплексною психолого-психіатричною експертизою з

урахуванням інтелектуальних здібностей неповнолітнього (на підставі коефіцієнту інтелекту, визначеного МКХ –10, коли КІ нижчий за 70 балів), зрілості його емоційно-вольової та морально-етичної сфер за допомогою вивчення умов розвитку підлітка з використанням експериментальних методів і методик”.

“Стаття 97¹. Застосування примусових заходів виховного характеру до осіб, які не досягли віку кримінальної відповідальності

1. Примусові заходи виховного характеру як заходи соціального захисту суспільства від протиправного посягання можуть бути застосовані судом до осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння, передбачене Кримінальним кодексом України до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність.

2. У цьому разі суд застосовує до особи, що не досягла віку кримінальної відповідальності, примусові заходи виховного характеру, передбачені частиною другою статті 105 цього Кодексу”.

“Стаття 102¹. Призначення примусових заходів виховного характеру

Суд у кожному випадку вчинення злочину неповнолітнім повинен розглядати наявність підстав для призначення перш за все примусового заходу виховного характеру незалежно від ступеня тяжкості злочину, який за своєю правовою природою не є покаранням”.

–змінити редакцію існуючих кримінально-правових норм:

Статтю 97 КК України пропонується викласти у такій редакції: “Стаття 97. Звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру

Неповнолітнього, який вперше вчинив злочин, може бути звільнено від кримінальної відповідальності, якщо його виправлення можливе без застосування покарання. У цьому разі суд застосовує до неповнолітнього примусові заходи виховного характеру, які передбачені частиною другою статті 105 цього кодексу.

У разі ухилення неповнолітнього, який вчинив злочин, від застосування до нього примусових заходів виховного характеру ці заходи за поданням спеціалізованого державного органу скасовуються судом і матеріали направляються для притягнення неповнолітнього до кримінальної відповідальності.”

Частина 2 ст. 98 КК України пропонується викласти у такій редакції: “До неповнолітніх можуть бути застосовані додаткові покарання у виді штрафу та позбавлення права займатися певною діяльністю”.

Частина 2 та частину 3 ст. 102 КК України пропонується викласти у такій редакції: “2. Позбавлення волі не може бути призначено неповнолітньому, який вчинив злочин невеликої тяжкості.

3. Покарання у виді позбавлення волі призначається неповнолітньому:

- 1) за злочин середньої тяжкості – на строк не більше трьох років;
- 2) за тяжкий злочин – на строк не більше семи років;
- 3) за особливо тяжкий злочин – на строк не більше десяти років”.

Частина 1 ст. 105 КК України пропонується викласти у такій редакції: “Неповнолітній, який вчинив злочин, може бути звільнений судом від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру, якщо буде визнано, що внаслідок щирого каяття та подальшої бездоганної поведінки він під час постановлення вироку не потребує застосування покарання”.

Пункт 5 частини 2 ст. 105 КК України доповнити положенням такого змісту: “у постанові судді чи ухвалі суду про направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи повинно бути зазначено тип цієї установи (загальноосвітня школа соціальної реабілітації чи професійне училище соціальної реабілітації), строк, на який туди направляється неповнолітній, джерело фінансування”.

II. У чинному Кримінально-процесуальному кодексі України зміни можуть проводитись у таких напрямках:

– доповнення нормами такого змісту:

у ст. 6 КПК “Обставини, що виключають провадження в кримінальній справі” передбачити пункт 3 такого змісту: “наявність у неповнолітнього під час вчинення суспільно небезпечного діяння відставання у психічному розвитку, внаслідок якого він не міг критично ставитися до вчиненого діяння”.

Пункт 6 ст. 76 КПК “Обов’язкове призначення експертизи” викласти у такій редакції: “для встановлення вікової зрілості неповнолітнього, який вчинив суспільно небезпечне діяння, передбачене Кримінальним кодексом України, призначається комплексна психолого-психіатрична експертиза”.

– змінення редакції існуючих кримінально-процесуальних норм:

пункт 5 ст. 6 КПК “Обставини, що виключають провадження в кримінальній справі” викласти у такій редакції: “щодо особи, яка не досягла віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність”.

Пропонується ч. 1 ст. 7³ викласти у такій редакції: “Слідчий, встановивши в кримінальній справі, що суспільно небезпечне діяння, вчинене особою до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, виносить мотивовану постанову про закриття кримінальної справи та застосування до такої особи примусових заходів виховного характеру. Справа разом з постановою направляється прокурору”.

III. Пропонується доповнити чинний Кримінально-виконавчий кодекс України нормами такого змісту:

“Стаття 19¹. Виховні колонії для обмежено осудних неповнолітніх

1. Неповнолітній, який був визнаний судом обмежено осудним та відносно якого призначене покарання, пов'язане із позбавленням волі, направляється для його відбування та примусового лікування до спеціальної виховної колонії для обмежено осудних неповнолітніх.

2. Неповнолітній, якому призначено покарання, не пов'язане із позбавленням волі, направляється до психіатричної установи для здійснення лікування на загальних засадах, якщо такий неповнолітній за своїм психічним станом не потребує лікування у психіатричному закладі із звичайним, посиленим або суворим наглядом”.

Внесення запропонованих у дисертаційному дослідженні змін та доповнень до чинного Кримінального, Кримінально-процесуального та Кримінально-виконавчого кодексів України, з нашої точки зору, сприятиме єдиному розумінню змісту цих норм теоретиками та практиками; надасть суду можливість у кожному випадку вчинення злочину неповнолітнім застосувати відносно нього перш за все примусові заходи виховного характеру; сприятиме більш точному дотриманню прав і свобод неповнолітніх, що вчинили суспільно небезпечне діяння (злочин), і зниженню рівня злочинності неповнолітніх.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Гончар Т.О. Проблема вдосконалення законодавства щодо порядку примусового лікування обмежено осудних осіб // Вісник Одеськ. ін-ту внутрішніх справ. – 1998. – № 1. – С. 49–51.

2. Гончар Т.О. Правова природа обмеженої осудності // Правова держава. – 2002. – № 4. – С. 48–51.

3. Гончар Т.О. Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх за чинним кримінальним кодексом України // Правова держава. – 2002. – № 5. – С. 89–93.

4. Гончар Т.О. Загальноосвітні школи соціальної реабілітації: проблеми та перспективи // Вісник Одеськ. ін-ту внутрішніх справ. – 2003. – № 1. – С. 226–230.

5. Гончар Т.О. Питання осудності та неосудності неповнолітніх: проблеми та перспективи // Правова держава. – 2003. – № 6. – С. 78–82.

6. Уголовный кодекс Украины: Комментарий / Под ред.: Ю.А. Кармазина, Е.Л. Стрельцова. – Харьков: Одиссей, 2001. – 959 с. (разделы IV, XII, XIV, XV Общей части).

7. Уголовное право Украины. Общая и Особенная части: Учебник / Под ред. Е.Л. Стрельцова. – Харьков: Одиссей, 2002. – 671 с. (главы 3, 5, 8, 15, 18, 20, 21).

АНОТАЦІЯ

Гончар Т.О. Неповнолітній як суб'єкт відповідальності за кримінальним правом України. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. – Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова, Одеса, 2004.

У дисертації на підставі розгляду чинного кримінального, кримінально-процесуального, кримінально-виконавчого законодавства України, зарубіжного кримінального законодавства та міжнародно-правових норм, теоретичних понять та поглядів здійснено комплексне дослідження неповнолітнього як особливого суб'єкта кримінальної відповідальності. У дисертаційному дослідженні розглянуті питання, які стосуються: поняття та видів суб'єкта злочину; правової природи осудності, обмеженої осудності; значення досягнення віку кримінальної відповідальності та здатності усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпеку вчиненого діяння (дії або бездіяльності) та керувати ним для визначення неповнолітнього суб'єктом кримінальної відповідальності; деяких проблем осудності неповнолітніх, хронологічний вік яких не збігається із психологічним; особливостей кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх, які обумовлені віковими психофізіологічними та іншими особливостями. За результатами дослідження формуються нові теоретичні положення, уточнюється зміст окремих понять і термінів, що має значення для науки, практики та вдосконалення законодавства України.

Ключові слова: неповнолітній, суб'єкт кримінальної відповідальності, суб'єкт злочину, осудність, обмежена осудність, кримінальна відповідальність, примусові заходи виховного характеру, покарання.

АННОТАЦИЯ

Гончар Т.А. Несовершеннолетний как субъект ответственности по уголовному праву Украины. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.08. – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. – Одесский национальный университет им. И.И. Мечникова, Одесса, 2004.

В диссертации осуществлено комплексное исследование уголовного, уголовно-процессуального, уголовно-исполнительного законодательства Украины, зарубежного уголовного законодательства. Формулируется вывод

о том, что в Общей части Уголовного кодекса Украины 2001 г. впервые предусмотрены самостоятельные разделы, посвященные характеристике признаков и видов субъекта преступления (Раздел IV); особенностям уголовной ответственности и наказания несовершеннолетних (Раздел XV), что дало возможность впервые рассмотреть несовершеннолетнего в качестве особого субъекта уголовной ответственности. Предлагается считать понятие “субъект уголовной ответственности” более широким, чем понятие “субъект преступления”. В связи с этим в диссертации подробно рассмотрены признаки, характеризующие правовую природу и виды субъекта преступления; правовая природа вменяемости и ограниченной вменяемости. Формулируется вывод о том, что вопрос о вменяемости, ограниченной вменяемости лица возникает только в случаях совершения им преступления.

В работе сделан вывод о том, что для привлечения несовершеннолетнего к уголовной ответственности имеет значение не только достижение возраста уголовной ответственности (хронологического возраста), но и способность осознавать фактический характер и общественную опасность совершаемого деяния (действия или бездействия) и способность руководить им. В связи с этим рассматривается понятие хронологического, биологического, психологического возраста и его значение для уголовного права. Характеризуя вменяемость и ограниченную вменяемость, сформулирован вывод о необходимости законодательного закрепления понятия “возрастная незрелость”, под которой следует понимать юридическую оценку психического состояния несовершеннолетнего, хронологический возраст которого не соответствует психологическому возрасту. При этом акцентируется внимание на том, что указанное понятие не является тождественным понятию “ограниченная вменяемость”, поскольку правовые основания и правовые последствия указанных состояний различны.

В диссертации обстоятельно рассмотрены положения Раздела XV Общей части Уголовного кодекса Украины – “Особенности уголовной ответственности и наказания несовершеннолетних”. Законодатель не предусмотрел особых оснований для привлечения к уголовной ответственности несовершеннолетних, а дифференцировал преступления с учетом их возраста. Обосновывается деление видов освобождения несовершеннолетних от уголовной ответственности на: общие, которые предусмотрены в Разделе IX Общей части УК Украины; особенные, предусмотренные в Разделе XV, и специальные виды, предусмотренные в некоторых нормах Особенной части Уголовного кодекса Украины, например, в ч. 2 ст. 111; ч. 2 ст. 114 и др. В работе исследуется правовая природа принудительных мер воспитательного характера, которые могут

применяться, во-первых, с учетом возраста, к лицам, не достигшим возраста уголовной ответственности и несовершеннолетним, впервые совершившим преступление небольшой степени тяжести. Во-вторых, с учетом оснований их применения как вид освобождения от уголовной ответственности, и как вид освобождения от наказания. При этом обосновывается вывод о необходимости в первую очередь рассматривать вопрос о возможности применения к несовершеннолетним, совершившим общественно опасное деяние (преступление), принудительных мер воспитательного характера, а не наказания. Обстоятельно рассмотрены виды принудительных мер воспитательного характера.

В действующем Уголовном кодексе Украины впервые предусмотрена самостоятельная система наказаний, которые могут применяться к несовершеннолетним. Формулируется вывод о том, что при назначении наказания несовершеннолетнему суд учитывает более широкий круг обстоятельств, предусмотренных в Уголовном кодексе Украины и в главе 36 Уголовно-процессуального кодекса Украины. Рассмотрена концепция восстановительного правосудия в отношении несовершеннолетних. В диссертационном исследовании обосновывается, что общие виды освобождения от отбывания наказания предусмотрены в Разделе XII Общей части Уголовного кодекса Украины. Особенности применения общих видов освобождения от отбывания наказания закреплены в Разделе XV Общей части этого кодекса. Формулируется вывод о том, что в действующем Уголовном кодексе Украины в отношении несовершеннолетних предусмотрены более “льготные”, чем по отношению к совершеннолетним, условия освобождения от отбывания наказания, погашения и снятия судимости, которые обстоятельно рассмотрены. В ходе анализа видов освобождения от отбывания наказания аргументируется вывод о том, что наиболее эффективным видом освобождения несовершеннолетних от отбывания наказания является освобождение с применением принудительных мер воспитательного характера. Предлагается дополнить действующее уголовное, уголовно-процессуальное, уголовно-исполнительное законодательство Украины новыми нормами и внести соответствующие изменения в редакцию действующих норм.

Ключевые слова: несовершеннолетний, субъект уголовной ответственности, субъект преступления, вменяемость, ограниченная вменяемость, уголовная ответственность, принудительные меры воспитательного характера, наказание.

SUMMARY

Gonchar T.A. The Juvenile as a Subject of Responsibility under Criminal law of Ukraine. – Manuscript.

Thesis for a Ph. D degree in Law. Legal specialty 12.00.08 – Criminal Law and Criminology; Criminal – Executive Law. – Odessa National University named after I. I. Mechnikov, Odessa, 2004.

On the basis of current Criminal Law, Law of Criminal Procedure, Criminal-Executive Law of Ukraine, foreign criminal legislation and international legal regulations there have been done a complex research of the juvenile as a special subject of criminal responsibility. The following issues are under analysis: definition and types of the subject of a crime; legal nature of sanity and of diminished sanity; significance of completing the age of criminal responsibility and ability to realize the real nature and social danger of the committed act (action or omission) and to manage them in order to recognize a juvenile as a subject of criminal responsibility; certain problems of sanity of juveniles the chronological age of which does not coincide with the psychological one; peculiarities of juvenile criminal responsibility and punishment that are determined by age psycho-psychological and other peculiarities.

According to the results of the research new theoretical concepts have been formulated, substance of certain terms have been defined more precisely, that are important for science, for practice and for improvement of legislation of Ukraine.

Key words: the juvenile; the subject of criminal responsibility; the subject of the crime; sanity; diminished sanity; criminal responsibility; enforcement measures of educational nature; punishment.